SALÁT GERGELY

Az Első Császár évkönyvei a *Shiji*ben

„…az emberek, még ha saját hazájukról van is szó,
kételkedés nélkül elhisznek mindent,
amit egymástól hallanak a régi időkről…
Annyira sajnálja az emberek többsége a fáradságot
az igazság felderítésére, és sokkal szívesebben
elfogadják azt, amit éppen hallanak."

Thuküdidész

I. Bevezetés: Qin Shihuang a kínai irodalomban

Qin Shihuang 秦始皇, vagyis Qin első császára[1] a kínai történelem egyik legismertebb alakja. Kína első egyesítőjeként, a több mint kétezer éven át fennállott császárság megalapítójaként nemcsak a történeti művek említik számtalanszor, hanem a szépirodalom minden műfajának is gyakori szereplőjévé vált. Hogy csak Li Taibai 李太白 egyik versét idézzük:

Qin ura végigsöpört a világon.
Tigrisszemű volt, hős, rettenetes.
A fejedelmek mind hódoltak néki,
szétverte kardja a fellegeket.
Elméje fényével az egekbe tört,
terveit lesték roppant seregek.
Hangu szorosát is kitárta keletnek
s szoborba öntetett fegyvereket.
Tetteit bevéste a Huiji hegyébe,
a Langya teraszról messze révedett.
A Lishan hegyet emeltetni vélük
elhurcoltatott hétszázezeret.
Az élet italát szerette volna
s mert úgy marta érte szivét a vágy,
lövette gyorstüzű számszeríjakkal
a tenger kőszirtnyi roppant halát.
Homloka az öt szent hegyhez hasonló.
Hullámot sodor, mennykövet lövell.

[1] Teljesebb nevén Qin Shi Huangdi 秦始皇帝, királyi nevén Ying Zheng 嬴政, s említik még Zhao Zheng 趙政 néven is.

Uszonya elfödi az azúr eget,
a szigetig így ki láthatna el?
Qin szüzeivel Xu Shi elindult,
de a nagy hajó mikor tér vissza?
Qin ura fölött most három forrás zúg.
Érckoporsóban nyugszik hűlt hamva.[2]

A fenti vers is azt mutatja, hogy a későbbi kínai hagyományban Qin Shihuang jelképes alakká vált. Személye – Jie 桀, Zhou 紂 és a későbbi Sui Yangdi 隋煬帝 méltó párjaként – a kíméletlen, véreskezű zsarnokot szimbolizálta, sorsa pedig azt, hogy a legnagyobb hatalmú, leggazdagabb embert is előbb-utóbb utoléri a halál, a pusztulás. Az elmúlás, a minden nagy dolog elkerülhetetlen pusztulása iránt különösen fogékony kínai költészetben így az Első Császár, illetve a nevéhez fűződő építmények gyakori szereplőkké váltak. Emellett a császár a politikai allegóriákban is gyakran feltűnt: mivel a költők életük veszélyeztetése nélkül nemigen bírálhatták saját koruk zsarnok uralkodóit, bírálatukat történeti köntösbe öltöztették, s többek között az Első Császár kegyetlen intézkedéseiről írtak verseket – amelyekkel közvetve saját koruk kormányzatát ítélték el. Talán a leghíresebb ilyen költemény a Tang-kori Du Mu 杜牧 (803–852) *Epanggong fu* 阿房宮賦 *(Fu az Epang palotáról)* című műve, amely névleg Qin Shihuang hírhedt palotájának építéséről szól, valójában azonban a költő saját korának császárát bírálja.[3]

Qin Shihuang a szépirodalmi művek mellett a történeti irodalomban is gyakran megjelenik. Tetteit – Kína egyesítését, az írás és a mértékek egységesítését, a Nagy Fal felépítését, a konfuciánusok üldözését, a könyvégetést – az elmúlt két évezredben annyiszor említették vele kapcsolatban, hogy ezek elválaszthatatlanul összefonódtak nevével, s a mai kínai és nyugati történelemkönyvek a Qin-dinasztia tárgyalásánál már általában nem is tesznek mást, mint elismétlik a Qin Shihuanggal kapcsolatos évezredes toposzokat.

Ha megvizsgáljuk, hogy honnan ered mindaz az információ, amelyet a kínai hagyomány Qin Shihuangról megőrzött, s amelyet újra meg újra beépített a különböző szépirodalmi és történeti művekbe, arra a meglepő felfedezésre jutunk, hogy csaknem minden ilyen adat egyetlen forrásból származik: a Han-kori Sima Qian 司馬遷 (i. e. 145 k.–i. e. 85 k.) *Shiji* 史記 *(A történetíró feljegyzései)* című mű-

---

[2] „Régi dalok" 6. Demény Ottó fordítása. In: *Klasszikus kínai költők II*. 45–46. A versben szereplő kínai kifejezéseket a következetesség kedvéért áttettem pinyin átírásba.

[3] NIENHAUSER 1986: 826–827.

véből, s jórészt annak is csupán egy fejezetéből, a *Qin Első Császárának évkönyvei*ből (秦始皇本紀 *Qin Shihuang benji, Shiji* 6.; a továbbiakban: *Évkönyv*).[4] Hogy csak a fent idézett vers példájánál maradjunk: a költeményt összevetve az *Évkönyv*vel megállapítható, hogy minden egyes benne található motívum Sima Qiantől származik. Li Taibai – verse feltételezett olvasóival együtt – jól ismerte a *Shiji*t. A fegyverek begyűjtése és szobrokká öntetése, a Huiji- 會稽 (helyesebben: Kuaiji-) hegynél kőbe vésetett felirat, a Langya 琅琊 terasz felépíttetése, a Lishan-hegyi 酈山 sírhalom emeltetése, a halhatatlanság elixírjének kerestetése, a nagy tengeri hal lenyilazása stb. – mind olyan epizódok, amelyek az *Évkönyv*ből származnak. S ugyanez igaz a történeti irodalomban szereplő információkra is.[5]

Az *Évkönyv*ön és a *Shiji* néhány más fejezetén kívül egészen a legutóbbi idők régészeti feltárásaiig nem is igen állt az utókor rendelkezésére más forrás a Qin-dinasztiáról. Emiatt különösen fontos, hogy e fejezeteket gondos vizsgálatnak vessük alá: a *Shiji* Qinnel foglalkozó részeinek elemzése, összevetése más forrásokkal és a régészeti feltárások eredményeivel nem pusztán filológiai kérdésekre adhat választ, hanem közelebb vihet minket a világtörténelem egyik legjelentősebb személyiségének megismeréséhez. A jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk az *Évkönyv* részletes elemzésére; ehelyett az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ismertessük a szöveg felépítését, lehetséges forrásait és a történetírót befolyásoló tényezőket, valamint hogy a szöveg alapján helyesbítsünk néhány Qinnel kapcsolatos, általánosan elterjedt elképzelést.

---

[4] Mint ismeretes, a *Shiji*t Sima Qian apja, Sima Tan 司馬談 kezdte el írni, s mivel a mű stílusa meglehetősen egységes, nem tudjuk, hogy mely részeket írta Tan, s melyeket Qian. A továbbiakban úgy tekintem, mintha az *Évkönyv*et Sima Qian írta volna; erre utalnak a fejezet végén a történetíró személyes megjegyzései, illetve az, hogy a 15. fejezetben személyes hangnemben sajnálkozik a Qin-beli krónikák szűkszavúsága miatt – ez utóbbi arra utal, hogy a Qin-beli forrásokat ő maga dolgozta fel. A *Shiji* szerzőségéről lásd LOEWE 1993: 405–406. Sima Qian életéről és művéről a legjobb nyugati nyelvű monográfia WATSON 1958.

[5] A későbbi kínai hagyományban a *Shiji* nem csupán a Qin Shihuangra vonatkozó információknak volt elsődleges forrása, hanem a kínai írástudók – néhány klasszikus mű mellett – az egész kínai ókort jórészt ebből a műből ismerték meg. A *Shiji* páratlan népszerűségére és hatására jellemző, hogy az azonosítható irodalmi eredetű kínai–koreai–japán közmondások közül a legtöbb Sima Qian művéből származik (PACZOLAY 2002: 673–675). Megjegyzendő, hogy a PACZOLAY által legelsőként említett *Shiji*-beli mondás („A szarvasra mutatva azt mondja, hogy ló") éppen a tárgyalt fejezetben szerepel (*Shiji* 6: 273).

II. A *Qin Shihuang benji* szövege

Az *Évkönyv* a *Történetíró feljegyzései*nek *benji*, „alapvető évkönyvek" című részében szerepel, amely azoknak a dinasztiáknak és uralkodóknak a történetét tárgyalja, amelyek, illetve akik egész Kína felett uralkodtak. Így *benji* foglalkozik a mitikus Öt császárral, a Xia-, a Shang- és a Zhou-dinasztiával, Qin állammal, Qin Shihuanggal, Xiang Yuvel 項羽 és a Korai Han-kori császárokkal, Han Wudiig 漢武帝 bezárólag. Sima Qian a besorolással a valós hatalmi viszonyokat igyekezett tükrözni, s nem vette figyelembe az egyes uralkodók hatalmának legitimitását: *benji*t kapott például az a Xiang Yu, aki ugyan nem tartotta magát császárnak, de néhány évig uralma alatt tartotta Kína nagy részét;[6] s szintén *benji* foglalkozik Lü császárnéval 呂太后, Liu Bang 劉邦 erőskezű özvegyével,[7] míg az alatta trónon ülő bábcsászár nem kapott helyet a *Shiji* ezen részében.[8] Máig vitatott kérdés, hogy miért foglalkozik külön-külön *benji* Qin állam korai történetével,[9] illetve Qin Shihuanggal és rövid uralmú utódaival. Ennek egyrészt lehet az az oka, hogy Qinre vonatkozóan túl sok forrás állt Sima Qian rendelkezésére, s ezek egybeszerkesztésével a fejezet túlságosan hosszú lett volna; ám az is elképzelhető, hogy a történetíró a fejezetek szétválasztásával kívánta jelezni, hogy az Első Császár előtti Qin-beli királyok legitimek voltak, míg Qin Shihuang nem a királyi Ying nemzetségből származott. (E kérdéssel később még foglalkozunk.)[10]

Magának az *Évkönyv*nek a szövege nyilvánvalóan kompiláció: Sima Qian a rendelkezésére álló legkülönfélébb forrásokból állította össze a fejezetet.[11] A szövegben alapvetően kétfajta stílusú passzusok találhatók: évkönyvszerű, tárgyilagos, tömör bejegyzések, illetve

---

[6] *Shiji* 7.

[7] *Shiji* 9.

[8] WATSON 1958: 111–112. Megjegyzendő, hogy ez a realitásérzék nem volt jellemző a későbbi kínai történetírókra. Ban Gu 班固 már *benji*t állított össze Hui 惠 bábcsászárnak, s ezután a hivatalos krónikákban már általában csak a legitimnek tartott uralkodók szerepeltek az évkönyvekben, akkor is, ha a valós hatalmat nem ők gyakorolták.

[9] *Shiji* 5.

[10] A Qinnel foglalkozó anyag két *benji*re osztásáról szóló vélemények ismertetését lásd NIENHAUSER 1994: 124. WATSON (1958: 111) szerint a történetírót elsősorban genealógiai szempontok vezették abban, hogy Qin külön *benji*t kapott.

[11] A kínai történetírók kompiláló hajlamáról lásd BALÁZS 1976: 183–185.

hosszasabb kifejtő részek. Ez utóbbiak gyakran tartalmaznak egyenes idézeteket (beszédek, párbeszédek, beadványok, dicsőítő ódák stb.).

Az *Évkönyv* ugyan nem tagolódik alfejezetekre, de a stílus alapján világosan megkülönböztethető, egymástól élesen eltérő részekre osztható. A fejezet rövid bevezetéssel kezdődik, amely leírja a hatalmi viszonyokat az Első Császár születése idején. Az első rész, amely i. e. 246-tól, Ying Zheng trónra lépésétől i. e. 221-ig, a birodalomegyesítésig tart, évkönyv jellegű, szűkszavú bejegyzéseket tartalmaz. Illusztrációként álljon itt az i. e. 245–243. évek krónikája:

A második évben Biao ura hadseregével megtámadta Juant. Harmincezer fejet vágtak le.

A harmadik évben Meng Ao megtámadta Hant, és elfoglalta tizenhárom városát. Wang He meghalt. A tizedik hónapban Meng Ao tábornok megtámadta a Wei nemzetség [birtokához] tartozó Changot és Youguit. Ebben az évben nagy éhínség volt.

A negyedik évben [Qin] elfoglalta Changot és Youguit. A harmadik hónapban a hadjáratot befejezték. A Zhaóba küldött Qin-beli túsz visszatért Zhaóból, a Zhao-beli trónörökös pedig visszament hazájába. A tizedik hónapban *gengyin* napon keletről sáskák jöttek, s elfedték az eget. Az Égalattiban járvány pusztított. Aki a köznép tagjai közül beszolgáltatott ezer *dan*nyi gabonát, annak rangját egy fokozattal megemelték.[12]

Mint később látni fogjuk, ezek az évkönyvbejegyzések jórészt hitelesnek tekinthetők. Az *Évkönyv* második része Qin Shihuang és utódai történetét tárgyalja i. e. 221-tól i. e. 206-ig, a dinasztia bukásáig. Ez a rész jóval terjedelmesebb és részletesebb, mint az első, s ez tartalmazza azokat a motívumokat, amelyek később közhelyszerűen az Első Császárhoz kapcsolódtak. A részben váltakoznak az évkönyvszerű bejegyzések, illetve a kifejtő részek. Öt dicsőítő felirat teljes szövege is szerepel itt, amelyeket az Első Császár vagy főhivatalnokai vésettek kőbe. Ezek mellett számos beszéd és beadvány szövegét is tartalmazza a rész, többek között Li Si 李斯, a főminiszter tanácsait, amelyeket különböző alkalmakkor a császárnak adott. A rész irodalmi szempontból is igen értékes, bővelkedik hol mesés, hol drámai elemekben. Ahogy közeledik az Első Császár halála, a feszültség egyre fokozódik: az Ég egyre ijesztőbb jeleket küld, a császár paranoiája egyre fokozódik, miközben rendületlenül járja birodalmát és véseti az öndicsőítő feliratokat. Minél kegyetlenebb intézkedéseket hoz, annál élénkebbé válik az intrika az udvarban, amelynek ábrázolásában Sima Qian nyilvánvalóan sokszor csupán saját képzelő-

[12] *Shiji* 6: 224.

erejére hagyatkozhatott, hiszen több olyan titkos párbeszédet is szó szerint „idéz", amelynek tartalmáról valamennyi érintett jobbnak látthatta élete végéig hallgatni. A Második Császár 二世皇帝 uralkodását (i. e. 210–206) Sima Qian már valóságos rémuralomnak festi le, amelyet folyamatosan a főhivatalnokok és eunuchok intrikája kísér, miközben folytatódnak a fényűző és számtalan áldozattal járó építkezések. A rész Qin végleges bukásával végződik: Xiang Yu felgyújtja a xianyangi 咸陽 palotákat, a főváros népességét lemészárolja, a Qin-dinasztia tagjait kiirtja, s Qin régi területét három részre osztja.

A történeti részeket a fejezetben az értékelő rész követi, amelyben Sima Qian véleményt nyilvánít a történtekről. Ilyen véleménynyilvánítás több másik *Shiji*-beli fejezetben található, általában a fejezet végén: Sima Qian ugyanis igyekezett a történeti „tényeket" elválasztani saját véleményétől. Az ilyen személyes megjegyzéseket a „Taishi gong yue 太史公曰:", „A Nagy Történetíró azt mondja:" mondat vezeti be.[13] Az *Évkönyv* esetén Sima Qian személyes megjegyzései egészen rövidek, s saját véleménye helyett inkább teljes egészében idézi Jia Yi 賈誼 (i. e. 200–168) *Guo Qin lun* 過秦論 *(Qin hibáiról)* című híres értekezését, amely Qin felemelkedésének és bukásának okait fejtegeti meglehetősen hosszasan.[14] Jia Yi elítélő nézetei Qinről, amelyekkel nyilván Sima Qian is egyetértett, egészen a legutóbbi időkig uralkodóak maradtak.

Jia Yi értekezését – a *Shiji*ben egyedülálló módon – egy újabb tömör évkönyv követi, amely uralkodóról uralkodóra végigköveti Qin állam történetét az i. e. 8. századtól egészen a Második Császárnak, Qin Shihuang fiának uralmáig. Az évkönyvet az Első Császár előtt megszakítja egy másik évkönyvszerű bejegyzéssorozat, amely a Qin-beli furcsa jelenségeket és fontos belpolitikai intézkedéseket sorolja fel.

Az *Évkönyv* ránk hagyományozott változatát a Késői Han-kori történetíró, Ban Gu rövid értekezése zárja, amelyben Qin bukásának okait elemzi, illetve méltatja az utolsó Qin császárt, az alig több mint egy hónapig trónon ült Zi Yinget子嬰.

Az *Évkönyv* tehát – a kínai történeti irodalom hagyományainak megfelelően – nem egységes szöveg, hanem a történetíró rendelkezésére álló források alapján készült kompiláció. A fejezetnek ez a sajátossága lehetőséget adott a későbbi interpolációkra, amelyeket – ép-

---

[13] Sima Qian értékelő passzusairól lásd WATSON 1958: 131–132.

[14] Jia Yiről lásd NIENHAUSER 1986: 254–255. A *Guo Qin lun* szövege az *Évkönyv* mellett fennmaradt a Jia Yi nevéhez kötött *Xinshu*ban 新書, illetve a *Wenxuan* 文選 című középkori antológiában. A szövegváltozatok némileg különböznek egymástól.

pen a szöveg eredendően heterogén volta miatt – rendkívül nehéz elkülöníteni Sima Qian eredeti munkájától. Derk Bodde, a Qin-kor legnevesebb nyugati kutatója minden olyan passzusnál későbbi betoldásra gyanakszik, amely mesés, irreális elemeket tartalmaz, vagy nem szerepelhetett a Qin-beli krónikákban, Sima Qian fő forrásaiban.[15] Ugyanakkor az interpoláció egyetlen esetben sem bizonyítható, s egyáltalán nem biztos, hogy Sima Qian nem színesítette mesés elemekkel a történetet, hiszen ez éppen műve egyik jellemző sajátossága – és talán a *Shiji* népszerűségének egyik oka. Ráadásul az esetleges betoldások valószínűleg még a Han-korban keletkeztek, így a későbbi hagyomány már azt a szöveget ismerte és használta, amely ma is a rendelkezésünkre áll, tehát az interpolációk kérdésének nincs jelentősége az *Évkönyv*nek az utókorra gyakorolt hatása szempontjából.

Mint minden történeti műnél, az *Évkönyv* esetében is fel kell tenni a kérdést, hogy a történetíró milyen forrásokra támaszkodott.[16] E forrásokat Sima Qian sajnos nem nevezte meg, ám a *Hat ország kronologikus táblázatai* című fejezetben utal rájuk:

> Miután Qin elérte, amit akart, elégette az Égalattiban fellelhető *Dalok*at és *Írások*at, s a fejedelemségek történeti feljegyzéseit különösen kíméletlenül [pusztította], mivel azok bírálták és rágalmazták [Qint]. A *Dalok* és az *Írások* újra felbukkantak, mivel sokan elrejtették őket otthonaikban; de történeti feljegyzéseket csak a Zhou-ház irattárában őriztek, ezért ezek megsemmisültek. Milyen kár! Milyen kár! Csak a Qin-beli feljegyzések vannak meg, amelyek ráadásul nem örökítik meg a napokat és a hónapokat, s szövegük tömör és hiányos.[17]

A passzus azt jelzi, hogy az Első Császár ugyan megsemmisítette a legyőzött fejedelemségek krónikáit, de a Qin-beli források fennmaradtak, s Sima Qian rendelkezésére álltak. Nyilvánvaló, hogy az *Évkönyv* egyik forrása egy vagy több ilyen vázlatos Qin-beli krónika lehetett. Az ilyen feljegyzésekre épülő szövegrészek hitelesnek tekinthetők, hiszen Sima Qianről tudjuk, hogy az írott források felhasználásában igen gondosan járt el. Ám egyvalami csökkenti e részek pontosságát: Qin állam hivatalos krónikái főleg azokat az eseményeket örökítették meg, amelyek Qinre nézve pozitívak voltak, a győzel-

---

[15] Az esetleges interpolációk felsorolását lásd BODDE 1986: 94–98.

[16] A *Shiji* forrásairól lásd LOEWE 1993: 406–407; WATSON 1958: 16–19. A tárgyalt fejezet forrásairól és a vele kapcsolatos tanulmányokról lásd BODDE 1986: 90–94.

[17] *Shiji* 15: 686.

meket eltúlozták, a vereségekről pedig hallgattak. Így például a *Qin évkönyvei* című fejezet, amely nagyrészt Qin-beli krónikákon alapulhatott, összesen 1 700 000 ellenséges katona lemészárlásáról számol be a különböző csatáknál. Ez a szám nyilvánvalóan túlzó.[18]

Sima Qiannek a Qin-beli krónikák felhasználásában mutatott gondosságát a régészet legújabb eredményei is megerősítik. 1975-ben a Hubei tartományi Shuihudinál 睡虎地 egy i. e. 217-re datált hivatalnoki sírban számos más szöveg mellett találtak egy rövid feljegyzéssorozatot is, amelynek a szöveg gondozói a *Da shi ji* 大事記, *Nagy események jegyzéke* címet adták.[19] A szöveg egyfajta évkönyv, i. e. 306 és i. e. 217 közötti eseményeket sorol fel kronologikus rendben, évről évre haladva. A bejegyzések egy része a sír tulajdonosát érinti, de a többség Qin állammal, s elsősorban annak hadjárataival kapcsolatos. A *Da shi ji* hitelességéhez nem férhet kétség, hiszen az eseményekhez időben közel, Qinben keletkezett. A szöveg megtalálása lehetőséget adott arra, hogy a több mint száz évvel később élt Sima Qian adatait ellenőrizzük. Az összevetésből kiderült: a történetíró a Qin-beli eseményeket igen pontosan rögzítette, így az *Évkönyv* azon részei, amelyek a Qin-beli évkönyveken alapulnak, megbízható történeti források. A *Da shi ji*ben található események háromötöde pontosan megegyezik a *Shiji*-beli információkkal; a maradék kétötöd vagy nem szerepel a *Shiji*ben, vagy pedig némileg eltér attól. A fellelhető időbeli eltérések zöme azonban csupán egy év, ami az egyes államokban használt naptári rendszerek különbségeiből fakadhat.[20]

Az évkönyvszerű bejegyzésekhez hasonlóan hitelesnek tekinthető az Első Császár által kőbe vésetett, s az *Évkönyv*ben teljes terjedelmében idézett dicsőítő feliratok szövege. Sima Qian korában a feliratok még megvoltak, így a történetírónak volt módja lemásolni őket.[21] Sajnos e feliratok történeti adatokat nem tartalmaznak, a Qin-beli államideológiának és propagandának azonban elsőrangú forrásai.

A fejezetben idézett beszédek és beadványok forrása lehetett egy vagy több dokumentumgyűjtemény, amely a történetíró rendelkezésére állhatott. A *Hanshu* 漢書 bibliográfiai fejezete említ egy 20

---

[18] A Qin által megölt ellenséges katonák számáról és azok túlzott voltáról lásd BODDE 1938: 4–5; BODDE 1986: 99–100.

[19] A szöveg közlését lásd YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1976: 12–13. A szöveget említik még *Biannian ji*, *„Évkönyv"* címen is. A shuihudi leletekről lásd SALÁT 2003.

[20] A *Da shi ji* és a *Shiji* vonatkozó részeinek részletes összevetését lásd HUANG 1977.

[21] Az egyik felirat egy töredéke, amelyen 84 elmosódott írásjegy található, máig fennmaradt (BODDE 1986: 67).

*pian*ből álló, *Zou shi* 奏事 című művet, amely a bejegyzés szerint „nagy hatalmú miniszterek beadványainak, valamint kőtáblákra és híres hegyekre vésett feliratoknak a szövegét" tartalmazta.[22] Ezt a gyűjteményt – vagy egy ehhez hasonlót – Sima Qian is használhatta.

Forrásai lehettek továbbá a fejezetnek az olyan történetgyűjtemények, amilyen a később összeállított *Zhanguo ce* 戰國策 *(A hadakozó fejedelemségek politikája)* volt. Mint ismeretes, ez utóbbi művet csak jóval Sima Qian halála után szerkesztette egybe Liu Xiang 劉向 (i. e. 79–i. e. 8), ám ahogy ez Liu előszavából is kiderül, az itt található anyagok nagy része már korábban is létezett.[23] Ugyanakkor a *Zhanguo ce* és a hasonló gyűjtemények nem hiteles történeti források, hanem retorikai kézikönyvek, amelyekből a gyakorló és leendő hivatalnokok elsajátíthatták a meggyőzés művészetét. Ezért az ilyen művekre épülő passzusok történeti forrásértéke erősen kétséges.

Az írott források mellett a történetíró felhasználhatta a Qinre vonatkozó szóbeli hagyományt is. Ezt bizonyítja egy megjegyzése a *Bérgyilkosok* című életrajzi fejezet (刺客列傳 *Cike liezhuan*) végére illesztett értékelő passzusban. Eszerint a fejezetben szereplő egyik híres eseményt – a Jing Ke 荊軻 nevű bérgyilkos sikertelen kísérletét a leendő Első Császár meggyilkolására – Xia Wuju 夏無且 beszélte el két tanítványának, akik közül az egyik a valószínűleg Sima Qiant is tanító Dong Zhongshu 董仲舒 (i. e. 180–115) volt. Xia Wuju nem volt más, mint az az udvari orvos, aki orvosságos zsákjával támadott Jing Kere, amikor az megpróbálta leszúrni a királyt. A *Shiji*-beli történet tehát, amely később oly sok költő és író fantáziáját megragadta, közvetve egy szemtanútól származik, aki maga is fontos szerepet játszott az eseményekben (ez magyarázza, hogy a *Shiji* elbeszélésének egyik főhőse éppen a királyát megmentő bátor orvos).[24] Sima Qianről azt is tudjuk, hogy fiatalkorában sokat utazott, s bejárta a nagy történelmi események színhelyeit, ahol nyilvánvalóan találko-

---

[22] *Hanshu* 30: 1714. A szövegrészre DURRANT (1994: 32) hívja fel a figyelmet.

[23] Liu Xiang hat olyan művet nevezett meg cím szerint, amelyet a *Zhanguo ce* összeállításakor felhasznált, s ezekhez udvari csillagászként Sima Qian is hozzáférhetett. A *Zhanguo ce* forrásairól és keletkezéséről bővebben lásd LOEWE 1993: 1–4. Hogy a *Zhanguo ce*hez hasonló gyűjtemények már Sima Qian korában is léteztek, bizonyítja egy régészeti lelet is: 1973-ban az egyik – i. e. 2. századra datált – mawangdui sírból előkerült egy olyan mű, amely a *Zhanguoce*hez hasonlít, ám anyaga nem szerepel a ránk hagyományozódott változatban. (*Wenwu* 1975/4, 14–26).

[24] A gyilkossági kísérletről lásd *Shiji* 86: 2535; Sima Qian megjegyzését, amely szerint a beszámoló forrása Xia Wuju elbeszélése, lásd *Shiji* 86: 2538.

zott a helyi néphagyományokkal is.[25] Ennek alapján valószínű, hogy ahol Sima Qiannek nem állt a rendelkezésére írott forrás, ott a történetet a szóhagyomány alapján egészítette ki.

S végül, biztosak lehetünk benne, hogy a történetíró sok esetben a saját fantáziájára hagyatkozott. Különösen a párbeszédek, a titkos intrikák és megbeszélések visszaadásakor nyilvánvaló, hogy – Thuküdidészt idézve – úgy írta le az elhangzottakat, „ahogy véleménye szerint egy adott helyzetben kinek-kinek a legvalószínűbben beszélnie kellett".[26] Sima Qian irodalmi tehetségére jellemző, hogy az olvasó számára éppen ezek a részek a legérdekesebbek.

Látható tehát, hogy az *Évkönyv* a legkülönbözőbb jellegű és hitelességű források alapján íródott. Hogy a fejezetet értékelni tudjuk, a felhasznált források mellett meg kell vizsgálnunk azt is, hogy milyen tényezők motiválhatták Sima Qiant az anyagok kiválogatásában, átdolgozásában, a fejezet végleges formájának és tartalmának kialakításában. Más megközelítésben: mi lehetett a történetíró célja az *Évkönyv* megírásával?

A fő cél, mint minden nagy történetírónál, Sima Qiannél is az volt, hogy az utókor számára megörökítse a múlt eseményeit – vagy ahogy Sima Tan fogalmazott, „a bölcs uralkodók és az érdemes fejedelmek, a hűséges miniszterek és az igazságos emberek"[27] cselekedeteit –, s így azok a jelenben is viszonyítási alapként, segítségként és tükörként szolgálhassanak. Ám a múlt puszta megörökítésének szándékát az *Évkönyv* esetében több tényező is módosíthatta.

Először is, a Qin-dinasztia annak a Han-dinasztiának az uralmát előzte meg, amelynek Sima Qian udvari csillagásza és történetírója volt. Mindez arra ösztönözhette őt, hogy a Qin-ház uralkodásáról a valóságosnál sötétebb képet fessen, hiszen minél zsarnokibbnak tartotta a köztudat az előző dinasztiát, annál erősebb volt a Han-ház legitimitása.[28] Qin befeketítését még indokoltabbá tette az a tény, hogy a Han-dinasztia megalapítója, Liu Bang meglehetősen alacsony származású volt, így leszármazottainak uralma nem alapulhatott az ősök dicsőségén. Sima Qiannek minden oka megvolt tehát arra, hogy az Első Császárt kedvezőtlen színben tüntesse fel. Ugyanakkor nem ítélhetett el mindent, ami Qinhez kapcsolódott, mivel a kormányzat legtöbb területén a Han-ház közvetlenül Qin örökébe lépett: *mutatis mutandis* átvette a nagy ellenfél közigazgatási rendszerét, törvényeit,

---

[25] *Hanshu* 62: 2714–2715.

[26] THUKÜDIDÉSZ I. könyv 22. caput.

[27] *Shiji* 130: 3295.

[28] A kínai történetírás ezen vonásáról, amely a dinasztikus szemléletből fakad, lásd BALÁZS 1976: 185–187.

kormányzati eszközeit, sőt hivatalnokait is. Éppen ezért a történelemben nem volt olyan éles törés a Qin- és a Han-ház uralma között, ahogyan azt általában feltételezik.[29] Hogy egy példát említsünk: az i. e. 213-as hírhedt könyvégetési rendeletet a Han-dinasztia csupán i. e. 191-ben, megalapítása után több mint egy évtizeddel vonta visszza.

Sima Qiannek tehát úgy kellett Qin Shihuang uralmáról a lehető legsötétebb képet festenie, hogy közben nem kérdőjelezte meg minden egyes intézkedését. Úgy véljük, a történetíró a két ellentétes elvárásnak alapvetően két módon igyekezett megfelelni. Az egyik módszere az volt, hogy elsősorban nem az Első Császár kormányzatát, hanem a *személyét* bírálta. Rögtön az *Évkönyv* elején, a tizedik évnél (i. e. 237) a történetíró egy bizonyos Daliang 大梁 -beli Liao 繚 szájába adja a következő jellemzést a leendő császárról:

> Qin királya kiemelkedő orral, hosszúkás szemekkel született, mellkasa, mint a ragadozó madáré, hangja, mint a sakálé. Kevés benne a könyörület, s olyan a szíve, mint a tigrisé vagy a farkasé. Amikor szükségben van, akkor engedékeny tud lenni alárendeltjeivel szemben, ha azonban megszerezte azt, amit akart, akkor könnyen felfalja az embert…[30]

Sima Qian az *Évkönyv*ben még egy alkalommal él azzal a módszerrel, hogy a közvetlen jellemzést mellékszereplőivel mondatja el: i. e. 212-ben Hou 侯 és Lu 盧 mesterek bírálják a császárt egy titkos beszélgetésben.[31] Ám a legfontosabb eszköz, amelyet a történetíró alkalmaz a császár ábrázolásában, maga a témaválasztás, vagyis az, hogy a császár mely tetteit és szavait illeszti be az elbeszélésbe. Ha megvizsgáljuk az i. e. 221–210 közötti epizódokat, láthatjuk, hogy a legnagyobb terjedelemben nem a világtörténeti jelentőségű intézkedések szerepelnek, hanem azok az események, amelyek az Első Császárt babonás, paranoiás, telhetetlen, kegyetlen és könnyen manipulálható személynek állítják be. Hogy csak néhány példát említsünk: i. e. 221-ben a birodalomegyesítést követően a császár hosszú beszédet mondott, amelyben kifejtette, hogy hódításait a többi állam hitszegése és árulásai miatt volt kénytelen végrehajtani (noha az olvasó tudja, hogy mindez nem igaz); i. e. 219-ben gyermekekkel megrakott hajókat küldött keletre egy sarlatán vezetésével, hogy megkeressék a halhatatlanság elixírjét; ugyanebben az évben egy szellemre megdü-

---

[29] A két dinasztia közötti változásokról és folyamatosságról lásd például WANG 1949: 134–135.

[30] *Shiji* 6: 230.

[31] *Shiji* 6: 258.

hödvén kivágatta az összes fát a Xiang-hegyen 湘山 stb. Egészen i. e. 210-ig, a császár haláláig az elbeszélés jelentős részét az ehhez hasonló politikailag jelentéktelen, ám az Első Császár személyiségének ábrázolásában annál jelentősebb motívumok teszik ki. Ugyanezt a célt szolgálják az elbeszélést meg-megszakító öndicsőítő feliratok: ezek többsége olyan szövegkörnyezetben szerepel, ahol a császár nevetségessé válik, így az ömlengő ódák és a császár kudarcai közötti kontraszt csak fokozza a negatív hatást.[32] Mindezek mellett a császár végletes lejáratását szolgálja az az állítás, amely egy másik fejezetben, Lü Buwei 呂不韋 életrajzában található: eszerint Qin Shihuang valójában nem a Qinben uralkodó Ying nemzetségből, hanem Lü Buweitől, a kereskedőből lett főminisztertől származik. Bár ez utóbbi vád többek szerint későbbi interpoláció a *Shiji* szövegében,[33] Sima Qiannek az Első Császárról alkotott véleményéhez jól illeszkedik.

Az Első Császár személyének negatív ábrázolása mellett Sima Qian egy másik eszközt is felhasznált arra, hogy a Han-dinasztia legitimációjának gyengítése nélkül Qin Shihuangot befeketítse. Az *Évkönyv*ben feltűnően nagy számban fordulnak elő furcsa, a természetfeletti erők beavatkozására utaló jelenségek és csapások. Ilyenekkel már a fentebb idézett évkönyvrészletben is találkoztunk (éhínség, sáskajárás, járvány), s a sor folytatódik: i. e. 242: mennydörgés télen; i. e. 240: üstökös; i. e. 239: a halak felfelé úsznak a Sárga-folyóban; i. e. 238: üstökös; i. e. 235: szárazság; i. e. 234: üstökös; i. e. 232: földrengés stb.[34] A természetfeletti jelek sora a birodalomegyesítés után is folytatódik: i. e. 219-ben a császár a Taishanon 泰山 viharba keveredik, s kénytelen egy fa alá húzódni, amelynek később nemesi rangot adományoz; ugyancsak i. e. 219-ben szélvihar tör rá, s alig tud átkelni egy tavon.[35] I. e. 215-ben a császár jóslatot kap, mely szerint „Qin pusztulását Hu 胡 fogja okozni".[36] I. e. 214-ben egy fényes csillag tűnik fel az égen; i. e. 211-ben egy meteorra valaki a következő feliratot írja: „Az Első Császár meghal, földjét pedig felosztják"; ugyanebben az évben egy titokzatos ember a következő jóslatot

---

[32] DURRANT 1994: 35–37.

[33] Lásd például BODDE 1986: 42–43, 95.

[34] *Shiji* 6: 224, 224, 225, 227, 231, 232, 232.

[35] *Shiji* 6: 242, 248.

[36] *Shiji* 6: 252. A mondat a Hérodotosznál is gyakori pontos, ám félreértelmezett jóslatok kategóriájába tartozik. A *hu* szó egyik jelentése „északi barbár", s a császár így is értelmezi, ezért elküldi tábornokát, Meng Tiant, hogy győzze le a *hu*-barbárokat. A jóslat azonban *Hu*haira 胡亥, Qin Shihuang egyik fiára utalt, aki apját követve a trónon a birodalom teljes pusztulását okozta.

mondja: „Ebben az évben a Legfőbb Sárkány meghal"; i. e. 210-ben, halála évében a császár furcsa álmot lát, amelyben egy ember formájú tengeri istenséggel harcol stb.[37] Mindez a rengeteg furcsa jel a Han-kor gondolatvilágában leginkább úgy értelmezhető, hogy az Ég ezekkel nyilvánítja ki: Qin felemelkedése nem a szándéka szerint való. A jelenségek tehát nem egyszerűen csak előjelei a hadakozó fejedelemségek, illetve Qin bukásának, hanem annak bizonyítékai, hogy az Ég nem támogatja Ying Zheng Ég Fiává válását. S az, hogy a jelek már a leendő Első Császár trónra lépésétől fogva megjelentek – amikor az uralkodó még kiskorú volt –, arra utal, hogy az Ég a bizalmát nem kegyetlen természete vagy kemény intézkedései miatt vonta meg Ying Zhengtől, hanem azzal ő eleve nem rendelkezett.

Különös hangsúlyt kapnak az *Évkönyv*ben szereplő furcsa jelenségek, ha felidézzük, hogy Sima Qian hivatalára nézve csillagász (s egyben csillagjós) volt. Ő tehát egész biztosan fontos szerepet szánt az égi jeleknek a művében, nem csak az érdekesség kedvéért örökítette meg őket. A számtalan csapás, jóslat és égi jelenség szerepeltetésével a történetíró valószínűleg azt kívánta bizonyítani, hogy Qin Shihuang és rövid életű utódai nem rendelkeztek az égi megbízatással, ezért eleve bukásra voltak ítélve. Így még szánalmasabbnak tűnnek Qin Shihuang kétségbeesett kísérletei arra, hogy ünnepélyes áldozataival megnyerje az Ég kegyeit, s a különféle csodaszerek felkutatásával meghosszabbítsa uralmát. Mindez még egyértelműbbé válik, ha megvizsgáljuk a *Shiji*nek Liu Bangról, a Han-dinasztia megalapítójáról szóló fejezetét.[38] Ez Liut érdekes módon faragatlan, műveletlen, durva embernek ábrázolja, aki a hadvezetésben sem túl ügyes, s még csak nem is különösebben bátor. Mégis győzelemre van ítélve, mert az Ég mellé áll, aminek természetesen jelét is adja: már fogantatásakor csodás álmot lát az anyja, mennydörög az ég, és egy sárkány jelenik meg felette; ahányszor fiatalkorában részegségében elalszik, újra csak egy sárkányt látnak a közelben; s ha egy fogadóban mulatozik, ott csodálatos módon többszörösére nő az italfogyasztás, amiért aztán a fogadósok minden év végén elengedik a tartozásait stb.[39] Felemelkedését aztán végigkísérik a hasonló csodák, s hiába rendelkezik ellenfele, Xiang Yu túlerővel, végül mégis Liu Bang alapít császári dinasztiát. Sima Qian csak ritkán ír az égi beavatkozás közvetlen szerepéről, de ismervén az égi és a földi világ szoros kapcsolatáról alkotott Korai Han-kori nézeteket, illetve Sima

---

[37] *Shiji* 6: 253, 259, 259, 263.

[38] *Shiji* 8.

[39] *Shiji* 8: 341, 343, 343. A Liu Bang felemelkedését kísérő csodákról lásd WANG 139–140.

Qian asztrológus-asztronómus voltát, kijelenthetjük: szerinte a két ellentétes sorsú császár között a fő különbség az égi megbízatás megléte, illetve hiánya volt.

Mindez talán más megvilágításba helyezi azt a már említett állítást, amely szerint Qin Shihuang valójában Lü Buwei gyermeke volt. Bár lehet, hogy az erről szóló passzus Lü életrajzában későbbi interpoláció, de ha mégsem az, az megmagyarázza az égi erőknek az Első Császárhoz való viszonyát. A hagyományos kínai szemlélet szerint egy uralkodó fő védelmezői a dinasztia ősei, az ő templomaik jelentik a főváros és a birodalom központját, nekik mutatják be a legfontosabb áldozatokat. Qin Shihuang kétszer is hivatkozik rájuk i. e. 221-ben: „Az őseim templomában lakó szellemek segítségével a hat királyt mind felelősségre vontam gonoszságáért, s az Égalattiban megszilárdítottam [a békét]…”[40] „Az egész Égalattit keserves, véget nem érő háborúk sújtották. […] Őseim templomának segítségével az Égalatti békéje most megszilárdult…”[41] Emellett egy feliratban a miniszterei is említik a császár őseit.[42] Ha azonban az Első Császár nem a Ying nemzetségből származott, akkor az uralkodói ősök mágikus erejét, „erényét” (德 *de*) nem örökölte meg, s az ősök nem védelmezték őt, nem közvetítettek az Ég és őközötte. Ez aztán érthetővé teszi, hogy a természetfeletti erők miért sújtották uralkodása alatt államát csapásokkal, miért nem sikerült megnyernie kegyeiket, s miért kellett végül neki és utódainak elbukniuk. Ez alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy a császár kétes származásáról szóló állítás már a *Shiji* eredeti szövegében is szerepelt, hiszen jól illeszkedik a császárról szóló többi megállapításhoz.

Mint láttuk, a dinasztikus propaganda igényei jelentősen befolyásolhatták Sima Qiant az *Évkönyv* összeállításakor. Emellett azonban még egy tényezőről szólnunk kell. Mint ismeretes, Sima Qian Han Wudi (ur. i. e. 140–87) császár uralkodása alatt élt, s bár az udvarban viselt hivatalt, viszonya a császárral nem volt felhőtlen. Apja halálát az okozta, hogy nem vehetett részt a Wudi által a Taishanon bemutatott nagyszabású áldozatban, amibe az idős Sima Tan belebetegedett, és i. e. 108-ban meghalt. A legnagyobb csapás akkor sújtotta a történetírót, amikor i. e. 99-ben elítélték, mert kiállt egy ellenséges fogságba esett tábornok mellett. A kor szokásai szerint öngyilkosnak kellett volna lennie, de mivel a *Shiji*t még nem fejezte be – s ezzel apjának tett ígéretét nem teljesítette – a szülőtisztelet parancsa miatt alávetette magát a kasztrálás megaláztatásának. Életének ezt követő

---

[40] *Shiji* 6: 236.
[41] *Shiji* 6: 239.
[42] *Shiji* 6: 247.

szakaszáról szinte semmit nem tudunk, még halálának éve sem ismert. Az azonban biztos, hogy a meglehetősen autokratikus természetű, hosszú uralmú Wudi iránt sok ellenérzést táplált, ami művének egyes soraiból is érződik. A nyílt bírálat természetesen elképzelhetetlen volt, de éppen ezért feltételezik többen, hogy a Qin Shihuangról szóló fejezet céltáblája nem kizárólag az Első Császár, hanem egyben Han Wudi is.[43] S valóban, a két császár között feltűnő hasonlatosságokat találunk a *Shiji*ben: mindketten babonásan hittek az elixírekben, előszeretettel fogtak hatalmas építkezésekbe és hadjáratokba, kedvelték a nagyszabású áldozatokat, s rosszul választották meg tanácsadóikat. Nem kizárt, hogy e párhuzamok szándékosak, ezért az *Évkönyv* vizsgálatakor ezt a tényezőt is figyelembe kell venni.[44]

Ehhez kapcsolódóan egy harmadik lehetséges motiváció is felmerül. A kínai irodalom alkotásait – köztük a történeti műveket – általában olyan írástudók hozták létre, akik állami hivatalt viseltek, vagy legalábbis szerettek volna hivatalnokká válni. A kínai kormányzati rendszer természetéből adódóan az írástudó-hivatalnokok életére jellemző volt, hogy hol hivatalt bíztak rájuk, hol pedig menesztették, esetleg száműzték őket. Talán ennek köszönhetően a kínai irodalom egyik leggyakrabban megjelenő témája az uralkodó és a hivatalnok kapcsolata, s ezen belül az erényes és tehetséges, ám a gonosz tanácsadók rágalmai miatt mellőzött hivatalnok toposza. Ren Annak 任安 írt híres leveléből – amely az ókori kínai irodalom egyik legmegindítóbb, legszemélyesebb hangvételű alkotása – kiderül, hogy Sima Qian is ilyen méltatlanul mellőzött írástudónak tartotta magát.[45] Ez megmagyarázza azt a tényt, hogy a meghurcolt hivatalnok toposza már Sima Qiannél is igen sok helyen megjelenik, gondoljunk csak Bo Yi 伯夷 és Qu Yuan 屈原 életrajzára. Ha megvizsgáljuk az *Évkönyv* szövegét, látható, hogy bizonyos epizódok ennek a toposznak felelnek meg: Qin Shihuangnak vannak ugyan olyan tanácsadói, akik a helyes út követésére próbálják rávenni, ám a császár nem rájuk hallgat, hanem Li Sire és más kegyenceire. Sőt, i. e. 213-ban üldözni kezdi a vele szembeszegülő tudósokat. Az ő megpróbáltatásaikban Sima Qian a saját sorsát vélhette felfedezni – vagy más megközelítésből, saját életét vetíthette vissza a Qin-beli tanácsadók sorsának ábrázolásába. Indokoltnak tűnik tehát, hogy az *Évkönyv* tanulmányozásakor a mél-

---

[43] Lásd DURRANT 1994: 29–30.

[44] Sima Qiannek ezt a módszerét a történetírói hagyomány később így nevezte: „Qinre mutatva bírálni Hant” (指秦罵漢 *zhi Qin ma Han*).

[45] A levélről lásd például WATSON 1958: 194–198; DURRANT 1986; FUEHRER 1997.

tatlanul meghurcolt hivatalnok motívumánál is topikus, nem föltétlenül hiteles elemre gyanakodjunk.

Mint láthattuk tehát, az *Évkönyv* forrásértékét több tényező is csökkenti: bár Sima Qian a fejezetet részben hiteles Qin-beli krónikákra és feliratokra építette, az anyag kiválogatása és az évkönyvszerű bejegyzéseket meg-megszakító hosszabb elbeszélő részek arról tanúskodnak, hogy Sima Qian igyekezett a valóságosnál sötétebb képet festeni az Első Császárról. Az ő értékelése aztán több mint kétezer éven át uralkodó maradt: Qin Shihuangot a közvélekedés egészen az 1970-es évekig a kínai történelem egyik legnegatívabb figurájának tartotta.

III. Qinnel kapcsolatos toposzok a történeti irodalomban

Mint a dolgozat első részében említettük, a későbbi kínai hagyományban számos olyan motívum kapcsolódott Qin Shihuang nevéhez, amely az *Évkönyv*ből származik, s amely nem föltétlenül helytálló. A következőkben néhány ilyen toposzt vizsgálunk meg.

A Qinre vonatkozó hagyományok egyik újra meg újra visszatérő eleme az a hiedelem, amely szerint Qin Shihuang természetes apja nem Zhuangxiang 莊襄 király, hanem Lü Buwei volt. A dolog természetéből adódóan az ügyben természetesen már a kortársak sem láthattak tisztán, s ma már végképp lehetetlen igazságot tenni. Ám egy fontos kérdéssel érdemes foglalkozni: vajon ez az állítás Sima Qiantől ered, vagy későbbi interpoláció a *Shiji* szövegében? Bodde az alábbi érveket hozza fel amellett, hogy a vonatkozó bejegyzés interpoláció:[46] *1)* Az állítás a Lü Buweiről szóló fejezetben található, amelynek több passzusa is későbbi betoldásnak tűnik. *2)* A *Zhanguo ce* Lü Buweit tárgyaló részei sokban eltérnek a *Shiji*-beli elbeszéléstől, és nem szerepel bennük Lü állítólagos apasága. *3)* Az állítás a *Shiji*nek egyetlen mondatában szerepel, s az is meglehetősen homályos megfogalmazású. *4)* A történet nagyon emlékeztet a *Shiji* egy másik epizódjára, amely szerint Chu 楚 állam You 幽 királya (ur. i. e. 237–228) nem az előző király, hanem a Huang Xie 黃歇 nevű főember fia volt.[47] Lü történetét erről az esetről mintázhatta az interpolátor.

Ezeket az érveket nem találjuk meggyőzőknek, az alábbiak miatt: *1)* A Lü Buwei-életrajz jól illeszkedik a *Shiji* többi részéhez, számos

---

[46] BODDE 1986: 95.

[47] *Shiji* 78: 2396–2397.

hivatkozás található benne más fejezetekre, s más fejezetek is hivatkoznak az életrajzra. Sok olyan eseményt például, amelyre az *Évkönyv* csak néhány szóval utal, az életrajz fejt ki részletesebben. Ettől az életrajz egyes passzusai lehetnek interpolációk, de a szöveg nagy része minden bizonnyal Sima Qiantől származik, tehát nincs kizárva, hogy az ominózus mondat is tőle ered. *2)* A *Zhanguo ce* szövege nem releváns a *Shiji*re nézve, ugyanis Sima Qian nem azt a *Zhanguo ce*t használta fel forrásul, amelyet ma ismerünk, hanem valamely korábbi, számunkra ismeretlen változatot. *3)* A rendkívül súlyos állítás valóban csak a *Shiji* egyetlen mondatában szerepel, ám ez nem ritkaság Sima Qian művében. A *Shiji* nem elszigetelt fejezetek összességének, hanem egységes műnek íródott, s az egyes fejezetek kiegészítik egymást. Az egy adott eseménysorra vonatkozó adatok nem egy fejezetben, hanem a mű különböző részeiben elszórva találhatók. Ha egy epizód szerepel valahol, azt a párhuzamos fejezetek nem fejtik ki részletesen, csak utalnak rá. Ezért például a Qin Shihuangra vonatkozó információk összegyűjtéséhez az *Évkönyv* mellett meg kell vizsgálnunk többek között Lü Buwei, a bérgyilkosok, Li Si és Meng Tian 蒙恬 életrajzait is.[48] Watson, az egyik legjelentősebb nyugati Sima Qian-szakértő arra a tendenciára is felhívja a figyelmet, hogy a történetíró az egyes szereplőket pozitív színben feltüntető információkat az adott személyről szóló fejezetben adja meg, míg a negatív elemeket kortársainak életrajzaiban.[49] Ebből a szempontból Lü Buwei életrajza, amely pikáns részleteivel már-már Suetoniust idézi, az *Évkönyv* kiegészítésének tekinthető: a fő hangsúly benne nem is Lü tevékenységén van, hanem azokon a zavaros állapotokon, amelyek a Ying Zheng születését megelőző és követő években a Qin-beli királyi udvarban uralkodtak (s amelyekről az *Évkönyv* nem számol be részletesen). Ebbe a rendkívül elmarasztaló leírásba pedig beleillik a Qin Shihuang származásával kapcsolatos állítás is. A mondat megfogalmazása számunkra már valóban nem teljesen egyértelmű, de a közvetlen utókor a mondatot még egyféleképpen értelmezte. *4)* Az a tény, hogy egy Lü Buweiéhez hasonló eset található a *Shiji* egy másik fejezetében (egy főember az uralkodójának egy már terhes ágyast ad, aki trónörököst szül) nem jelenti föltétlenül, hogy interpolációval állunk szemben. Bodde szerint a Chu-beli eset nyomán egy ismeretlen interpolátor vitte át a motívumot Qinbe; ezt azonban már maga Sima Qian is megtehette, hiszen a *Shiji*ben máshol is találkozhatunk olyan elbeszéléselemmel, amely több helyen is szerepel. Emellett érdemes megjegyezni, hogy a Han-dinasztia megalapítójának az i. e. 200-as

[48] *Shiji* 85, 86, 87, 88.
[49] WATSON 96–98.

években két főellensége volt: Qin és Chu. Nem tartjuk kizártnak, hogy Sima Qian volt az, aki ugyanazzal a motívummal – a törvénytelen származással – igyekezett a nagy dinasztiaalapító ellenségeit befeketíteni. Mindezek alapján úgy véljük, hogy Qin Shihuang kétes származásának legendáját – amely talán a gyűlölt Qin-ház alatt sokat szenvedett nép képzeletéből eredt – már Sima Qian megörökíthette művében.

Az Első Császár törvénytelen származását ma már általában legendának tartják, ám van egy másik toposz, amely a mai szakirodalomban is meglehetősen elterjedt. Qin Shihuang birodalmát sokan a *par excellence* legista államnak tartják, hiszen ez volt az a dinasztia, amely a legista filozófusok tanait a gyakorlatba ültette, amely népességét szigorú törvényekkel kormányozta, s amely üldözte a legizmus fő ellenfeleit, a konfuciánusokat. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy ez a kép hamis.

Először is, önálló legista iskola – a szó hagyományos értelmében – nem létezett. Maga a „legizmus" (*fajia* 法家) szó a Han-korban jelent meg először, méghozzá a *Shiji* 130. fejezetében, egy Sima Tan nevéhez kötődő értekezésben.[50] Az *Évkönyv*ben a *fajia* szó nem szerepel, s az az állítás, amely szerint Qinben a legizmus volt a fő államideológia, csak a későbbi irodalomban tűnt fel. Az állítás alapja három tényező lehet: *1)* Qinben nagy hangsúlyt fektettek a törvénykezésre, s az Első Császár sok tekintetben elvetette a hagyományos, „konfuciánus" kormányzati módszereket. *2)* Li Si, a főminiszter beszédeiben gyakran olyan nézeteket fejtett ki, amelyek emlékeztetnek Han Feizi 韓非子 tanaira, sőt beadványaiban hivatkozott is azokra a mesterekre, akiket később a „legista" jelzővel illettek.[51] *3)* Egy alkalommal Qin Shihuang elragadtatással szólt Han Feizi írásairól (bár ez nem akadályozta meg abban, hogy halálra ítélje őt).[52] Az *Évkönyv* szövegéből azonban kiderül, hogy a legizmus csupán egyike volt azoknak az eszmerendszereknek, amelyekből Qin meglehetősen heterogén államideológiája táplálkozott. Az öndicsőítő feliratokban például keverednek a „legista" és a „konfuciánus" elemek:

[A császár] kijavítja a törvényeket (*fa* 法) és mértékeket (*du* 度), ezekkel szabályozza a tízezer dolgot.

Az emberi dolgokat világossá teszi, az apák és fiúk között összhang van.

---

[50] *Shiji* 130: 3289, 3291. A szóban forgó szövegrészt magyarul lásd TŐKEI 1980/III.: 138, 140–141.

[51] Például *Shiji* 87: 2555–2557.

[52] *Shiji* 63: 2155.

Bölcsen (*sheng* 聖), nagy tudással (*zhi* 智), emberséggel (*ren* 仁) és igazságosan (*yi* 義) megvilágítja az utat (*dao* 道) és az elveket (*li* 理).[53]

A feliratok alapján nyilvánvaló, hogy legalábbis a propagandában a császár nem vetette el a konfuciánus erényeket. Sőt, egy másik felirata szerint „mindenfelé terjesztette a tanításokat (*xun* 訓) és a klasszikusokat (*jing* 經)",[54] ami arra utal, hogy a hagyományosan a nevéhez kötött könyvellenesség csak későbbi fejlemény volt uralkodása alatt. Az *Évkönyv* arról is beszámol, hogy ez utóbbi felirat szövegét, valamint a Feng- és Shan-áldozatok szertartásrendjét „Lu-beli konfuciánusokkal" vitatta meg. Egészen i. e. 213-ig a császár környezetében, akadémikusai között ott találjuk a *ru* 儒 iskola képviselőit. A „konfuciánus" értékek Qin-beli jelenlétét megerősítik a már említett shuihudi iratok is. Ezekből kiderül, hogy a Qin-beli törvények súlyosan büntették a szülőtisztelet (*xiao* 孝) elvének megsértését,[55] s hogy a központi kormányzat a hivatalnokok nevelésénél is gyakran hivatkozott a konfuciánus elvekre.[56]

A legizmus és a konfucianizmus mellett olyan elemekkel is találkozunk az *Évkönyv*ben, amelyeket később a taoizmushoz kötöttek. Miniszterei egyik feliratában együtt szerepel az „út" *(dao)* és az „erény" *(de)* kifejezés,[57] ami talán utalás a *Laozi*re, s ami ennél is fontosabb: az *Évkönyv* szerint az Első Császár erősen vonzódott a *fangshi*k 方士, varázslók, mágusok különféle praktikáihoz. Az ilyen mesterek közül sokan a császári akadémiának is tagjai lettek. Mindezek mellett a császári ideológiának az öt elem (*wuxing* 五行) iskola tanai is részét képezték: a birodalomegyesítés után az Első Császár úgy döntött, hogy dinasztiájának eleme a víz lesz, mivel a Zhou-ház a tűz jegyében uralkodott, s a víz az, amely legyőzi a tüzet. Ennek megfelelően a hivatalnoki ruhák és jelvények fő színe a fekete lett, a

---

[53] *Shiji* 6: 245. A feliratot a császár i. e. 219-ben állíttatta a Langya-terasznál.

[54] *Shiji* 6: 243. A feliratot a császár i. e. 219-ben állíttatta a Liangfu-hegyen.

[55] SALÁT 2003: D 85, E 18.

[56] A shuihudi leletek között találtak egy i. e. 227-re keltezett levelet, amelyet Nanjun tartomány Teng nevű kormányzója írt alárendeltjeinek, illetve egy meglehetősen didaktikus esszét, amely *A hivatalnok helyes viselkedéséről* (*Wei li zhi dao* 為吏之道) címet viseli. (A szövegek közlését lásd YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1976: 11, 13–14.) Mindkét szöveg többször említi a „konfuciánus" erényeket, amelyeket a jó Qin-beli hivatalnoknak követnie kell.

[57] *Shiji* 6: 247. A feliratot az Első Császár főhivatalnokai, többek között Li Si vésették i. e. 219-ben a Langya-terasznál.

legfontosabb szám pedig a hat, mivel ezek feleltek meg a víz elemének.[58]

Látható tehát, hogy bár gyakorlati politikájában Qin Shihuang leginkább a „legista" tanokat követte, birodalmi ideológiája igen összetett volt, s magában foglalt számos olyan eszmét, amelyet a későbbi hagyomány a legista, konfuciánus, taoista és öt elem iskolához kötött.[59] Ami pedig a legizmust illeti, meg kell jegyezni, hogy Qin bukásával az iskola hatása nem szűnt meg: az i. e. 2. század Han-házi uralkodóinak többsége ugyanúgy alkalmazta a legisták tanait, mint Qin Shihuang – igaz, ezt hivatalosan nem ismerték el.[60] Sőt, végeredményben az egész császárkori államszervezet legista alapokra épült, s a „konfuciánusnak" nevezett eszmerendszer az i. e. 2. századtól kezdve számos legista elemet foglalt magában. S hogy miért köti a kínai hagyomány a legizmust az Első Császár államához? Ennek valószínűleg az az egyik legfontosabb oka, hogy a kínai történetírók éppen abból az írástudói rétegből származtak, amelyet a legkönnyebben sújthattak a mindenkori uralkodók legista színezetű törekvései. Ha sikerült az ilyen törekvéseket – elsősorban a hivatalnokok puszta eszközként, s nem autonóm személyiségként való kezelését – a gyűlölt Qin-házhoz kötni, az történelmi érvvel szolgált a saját magát védő írástudó-hivatalnok számára.

A legizmus vádjához kapcsolódik a „könyvek elégetésének" és a „konfuciánusok élve eltemetésének" (*fenshu kengru* 焚書坑儒) jól ismert epizódja. Mint köztudott, a könyvégetést Li Si kezdeményezte egy híres beadványában i. e. 213-ban. A beadványt Sima Qian két helyen is idézi, egyrészt az *Évkönyv*ben, másrészt Li Si életrajzában.[61] A két szövegváltozat némileg eltér egymástól, ami arra utal, hogy Sima Qian, ha rendelkezett is elsődleges forrással, azt tömörítette vagy átírta. Mindenesetre a szövegből kiderül, hogy a könyvégetés nem volt teljes körű: a rendelet nem érintette a Qin-beli krónikákat, az orvoslással, jóslással, mezőgazdasággal kapcsolatos szövegeket, a törvényeket és rendeleteket, sőt az olyan műveket sem, amelyekre a császári akadémia tagjainak szüksége volt. Ez utóbbi hetven tagú testület szertartási, politikai és egyéb kérdésekben adott tanácsokat a császárnak, így munkájához nem nélkülözhette a konfuciánus klasz-

---

[58] *Shiji* 6: 237–238.

[59] A Qin-beli eszmeáramlatokról bővebben lásd BODDE 1986: 72–81.

[60] A korai Han császárok és a legizmus élénk kapcsolatáról lásd CREEL 1970: 105–112.

[61] *Shiji* 6: 254–255; *Shiji* 87: 2546–2547. A két változat Tőkei Ferenc fordításában magyarul is olvasható: HARMATTA 1965: 387–388; TŐKEI 1980/II.: 401–402. A szövegváltozatok összehasonlítását lásd: BODDE 1938: 80–84.

szikusokat és az egyéb régi szövegeket. Ezért a császári levéltárban, amelyet az akadémia kezelt, a korban létező fontosabb könyvek nagy részének valószínűleg legalább egy példánya fennmaradt. A visszavonhatatlan pusztítást nem Qin Shihuang, hanem Xiang Yu okozta: a Chu-beli lázadó vezér, amikor i. e. 206-ban elfoglalta a már Liu Bang által meghódított és megkímélt Xianyangot, felgyújtatta a császári palotákat.[62] Ekkor pusztulhatott el az a levéltár is, amelyben a Qin által megőrzött könyveket tartották. Li Si könyvégető rendeletének végrehajtásáról egy *Shiji*-beli megjegyzésen kívül nem rendelkezünk adatokkal. Az intézkedés viszonylag későn, néhány évvel az Első Császár halála és birodalma összeomlása előtt született, így nem volt sok idő a végrehajtására. Ezért kérdéses, hogy a rendelkezést a hatalmas országban – ahol a volt fejedelemségek területén még élénken éltek a helyi hagyományok – hatékonyan végre tudták-e hajtani. A könyvpusztulás egyébként a későbbi korokban is folytatódott: a Han-dinasztia császári könyvtárának katalógusa 677 művet sorol fel, amelyből 524 (77%) mára elveszett.[63] Mindez arra utal, hogy a hírhedt könyvégetés nem okozhatott akkora pusztítást, ahogyan azt a későbbi hagyomány állította, s hogy a valódi kárt nem az Első Császár hirtelen haragból született intézkedése, hanem a feledésbe merülés és elkallódás évszázados folyamata okozta. A könyvégetés emléke mégis rendkívül élénken élt a következő két évezredben. Ennek legfontosabb oka az volt, hogy a kínai írásos hagyományok fő letéteményesei azok a tudós-hivatalnokok voltak, akiknek neveltetésük és hivatásuk miatt a régi írások és eszmék megőrzése különösen fontos volt. A könyvégetés szörnyű emlékének életben tartásával az írástudók saját hivatásukat és pozíciójukat védelmezték – sokszor saját uralkodójukkal szemben is. Emellett Li Si intézkedése remek ürügyet és alkalmat adott a Han-kor és az azt követő időszak tudósainak arra, hogy saját tanaikat állítólagos Zhou-kori szövegek hamisításával vagy átírásával próbálják alátámasztani.[64]

Ami a „konfuciánusok élve eltemetését" illeti, az *Évkönyv*ből kiderül, hogy az epizód másként élt tovább a kínai köztudatban, mint ahogy azt a szöveg leírja. Először is a *keng* szó, amelyet a tudósok kivégzésére Sima Qian használ, valószínűleg nem rendelkezik 'élve eltemet' jelentéssel. A kifejezés főnévként valóban 'vermet' jelent, ám semmi nem támasztja alá azt, hogy igei jelentése 'eltemet' vagy 'élve eltemet' lenne. Korabeli szövegekben a *keng* jelentése 'kivégez', 'megöl', esetleg 'tőrbe csal és megöl', s az 'élve eltemet' értelmezést

---

[62] *Shiji* 6: 275; *Shiji* 7: 315.
[63] BODDE 1938: 165; BODDE 1986: 70–71.
[64] BODDE 1938: 165–166.

a későbbi korok a szörnyűségek fokozása érdekében kapcsolták a szóhoz.[65] Ennél fontosabb kérdés, hogy ki volt Qin Shihuang intézkedésének fő célpontja. Ha megvizsgáljuk az *Évkönyv*ben szereplő történetet, kiderül, hogy a lépés nem elsősorban a konfuciánusok ellen irányult. A 212-ben történt eset előzménye az volt, hogy két „tudós" (*sheng* 生), Hou és Lu titokban összebeszélt egymással, és megszökött a fővárosból. Szavaikból egyértelműen kiderül, hogy nem konfuciánusok voltak, hanem a titkos tudományok mesterei, akik a halhatatlanság szerét kutatták a császárnak. Szökésük a császár számára az utolsó csepp a pohárban, hiszen az efféle mesterek már többször becsapták és cserbenhagyták, ezért elrendeli, hogy a császári írnokok folytassanak vizsgálatot a Xianyangban tartózkodó „tudósok" ellen. Azok egymást vádolják különböző bűnökkel, s végül több mint 460-at kivégeznek közülük. Bár dühös kifakadásában a császár a „mágikus módszerek" (*fangshu* 方術) mellett említi az „irodalom" (*wenxue* 文學) mestereit is, nyilvánvaló, hogy haragja elsősorban az előbbiek ellen irányul. Hogy az áldozatok között voltak konfuciánusok is, az Fusunak 扶蘇, a császár legidősebb fiának tiltakozásából derül ki az események után: „A mesterek mind Konfuciusz [tanait] olvassák, s az ő mintáját követik. Most felséged szigorú törvényekkel korlátozza őket, ezért félő, hogy az Égalattiban nyugtalanság támad".[66] Ennek ellenére az előzmények folytán nyilvánvaló, hogy a későbbi értelmezéssel ellentétben a mészárlás nem a konfuciánusok ellen irányult, s az áldozatok közé csak a tudósok kölcsönös vádaskodása folytán kerültek konfuciánusok is. Az *Évkönyv*ből az is kiderül, hogy a tudósok üldözése – a könyvégetéshez hasonlóan – nem következetes és hosszú távú politika, hanem a császár hirtelen felindulásának eredménye volt. Ráadásul az egész történet hitele kétséges: az *Évkönyv*ben a császár dühkitörését Hou és Lu „titkos" megbeszélése vezeti be, amelyről nemhogy a száz évvel későbbi történetíró, hanem még a kortársak sem tudhattak. Valószínűleg a császár kifakadását sem örökítették meg a Qin-beli források. Mindezek alapján nem kizárt, hogy a véres tudósüldözés egyes Han-kori írástudók (vagy maga Sima Qian) képzeletének terméke.[67]

---

[65] BODDE 1986: 72/76. jegyzet; NIENHAUSER 1994: 150/259. jegyzet.

[66] *Shiji* 6: 258.

[67] BODDE szerint az egész epizód későbbi interpoláció: erre utal többek között az, hogy Lu és Hou a császárt egymás között Shihuangként, Első Császárként emlegeti, míg a *Shiji* többi részében ezt a kifejezést csak maga a császár használja saját magára, a többi szereplő másként nevezi őt (BODDE 1986: 95–96).

A „konfuciánusok eltemetésének" mítoszához hasonlóan máig tartja magát az a hiedelem, amely szerint a kínai Nagy Falat Qin Shihuang építette. Ez az állítás, amely gyakran komoly szakmunkákban is megjelenik, a fentiekhez hasonlóan a *Shiji*ből származik. Az *Évkönyv*ben is találunk utalást a falépítésre,[68] ám a legrészletesebb leírás Meng Tian tábornok életrajzában olvasható. Eszerint a birodalom egyesítése után Meng Tian 300 ezer emberrel északra vonult, hogy elűzze a barbárokat, majd egy „hosszú falat (*changcheng* 長城) épített a domborzatot követve, kihasználva a szorosokat és a természetes erődítményeket. [A fal] Lintaótól 臨洮 Liaodongig 遼東[69] ért, s megszakítás nélkül tízezer *li* hosszan húzódott."[70] Így jött létre tehát a *Wanli Changcheng* 萬里長城, azaz a „Tízezer *li*s Nagy Fal", amely aztán a modern mítosz szerint évezredeken át védelmezte Kínát az északi barbároktól. A *Shiji* még néhány helyen említi a „Nagy Falat", ám részletes leírást sem az építményről, sem az építéséről nem ad.[71] Az *Évkönyv* csak futólag említi a munkálatokat, sőt a Qint követő évszázadok irodalmában is feltűnően ritkán említik a Falat. Mindez meglehetősen furcsa, hiszen a Fal, ahogy ma azt elképzeljük, a kor leghatalmasabb építménye lehetett.

A probléma megoldása a régi kínai határvédelmi erődítmények és építésük természetében keresendő. Először is, a Qin-korban a falépítésnek már nagy hagyománya volt Kínában, s a Sima Qian által leírt nyomvonal nagy részén, Yan 燕, Zhao 趙 és Qin fejedelemségek északi határán a korban már álltak valamiféle erődítmények, így Meng Tian nem épített több ezer kilométeres falat, hanem csak kijavította és összekötötte a régieket.[72] Másodszor, a kínaiak egészen a Ming-kor közepéig a határvédelmi falakat nem téglából vagy kőből építették, hanem döngölt földből. Ilyen falat meglehetősen könnyű volt építeni, az építmény azonban nem volt túl tartós.[73] Harmadszor, a „Nagy Fal" soha a történelemben nem volt folyamatos, elejétől a végéig végigjárható fal, és soha nem is tervezték ilyennek. A „Fal" bonyolult erődítményrendszert jelentett, amelyet hosszabb-rövidebb falszakaszok, őrtornyok, mesterséges és természetes erődítmények, árkok, hegyek, folyók, erődített települések stb. alkottak. Az egyes szakaszokat mindig az éppen fenyegető veszély szerint építették ki,

---

[68] *Shiji* 6: 253.

[69] Lintao a mai Gansu tartomány Min 岷 járásában, Liaodong pedig a mai Liaoning tartomány Liao-folyó menti területén feküdt.

[70] *Shiji* 88: 2565–2566.

[71] Például *Shiji* 110: 2886.

[72] WALDRON 1990: 18–21.

[73] WALDRON 1990: 13–14; 654–655.

míg a pillanatnyilag biztonságban lévő részeket elhanyagolták. Negyedszer, mindezek miatt a „Nagy Fal" kifejezés egy félreértelmezésen alapul: a kínai *changcheng* jelenthet „hosszú falat", de „hosszú falakat", s átvitt értelemben mindenféle határvidéki erődítményrendszert is.[74] Meng Tian a korábbi építményeket és a természeti képződményeket felhasználva egy ilyen rendszer építhetett ki. Ezt az is alátámasztja, hogy a munkára mindössze néhány éve volt, ami alatt lehetetlen lett volna folyamatos falat kiépíteni a határ mentén. A szövegben a „megszakítás nélkül" kifejezés vagy költői túlzás, vagy pedig csupán arra utal, hogy Meng tevékenysége nyomán nem maradt határszakasz erődítések nélkül. A korai Han-korban aztán a xiongnuk a korábban Qinhez tartozó északi területek jelentős részét elfoglalták, így Meng Tian „fala" az ő területükre került, s hamarosan elpusztult. A Han Wudi korabeli hódítások idején új erődítményrendszer épült, sokszor olyan területen, amely soha nem tartozott Qinhez. A Hat dinasztia idején néhány északi fejedelemség újból épített hosszabb-rövidebb erődítéseket, majd a Tang-, a Song- és a Yuan-dinasztia fél évezredig egyáltalán nem emelt falakat a határon.[75] A ma ismert Nagy Fal nagy része középső és kései Ming-kori (főleg 16. századi), ám ez az építmény sem folyamatos, hanem különböző okokból, különböző helyeken és módszerekkel épült szakaszok alkotják, amelyeket egészen a legújabb korig maguk a kínaiak nem is *changcheng*nek, hanem *bianqiang*nak 邊牆, „határfalaknak" neveztek. A legendás Qin Shihuang-féle fal és a 16. századi grandiózus erődítményrendszer csak a 20. században kapcsolódott össze a köztudatban, s lett a több mint kétezer éves egységes Kína szimbóluma.[76]

Az *Évkönyv*ben szereplő vagy a szöveg félreértelmezésén alapuló téves megállapítások sora még hosszan sorolható lenne. A számadatok (például a Xianyangba telepített előkelőségek hatalmas száma),[77] az építkezések méretei, az írásjegyek és mértékek egységesítésének valós eredményei[78] és még számos más kérdés vizsgálata tovább

---

[74] WALDRON 1983: 650.

[75] A falépítés történetéről lásd WALDRON 1983: 651–654.

[76] A Nagy Fal mítoszáról és a történeti valóságról bővebben lásd WALDRON 1983, 1990.

[77] A „120 000 előkelő család" Xianyangba telepítéséről lásd ECSEDY 1987: 29–35, 153, a családok számának magyarázatát lásd uo. 122–123. Az *Évkönyv*ben szereplő túlzó számadatokról lásd BODDE 1986: 98–102.

[78] Az írásjegyek egyesítésének gyakorlati megvalósulásáról lásd BARNARD 1978, GALAMBOS 2003. Az utóbbi tanulmányból kiderül, hogy az írásjegy-egységesítés Qinben sem járt teljes sikerrel, hiszen a fennmaradt Qin-beli feliratokon ugyanazt az írásjegyet sokszor másképp írják.

pontosíthatná azt a képet, amelyet a *Shiji* alapján az Első Császárról alkottunk. Mindezzel azonban külön tanulmányban kívánunk foglalkozni.

IV. Konklúzió

Az *Évkönyv* minden bizonnyal a kínai történeti irodalom egyik legfontosabb, legtöbbet idézett fejezete, amelyet Kína legnagyobb történetírója írt Kína egyik legnagyobb császáráról. A szöveg irodalmi szempontból is remekmű, amelynek ismerete – saját értéke mellett – a számtalan későbbi hivatkozás és utalás miatt is elengedhetetlen a kínai irodalom kutatói számára. Sőt, a fejezet nélkül számos kínai történelmi film sem érthető meg.

Történeti forrásként azonban a szöveg gondos vizsgálatot igényel. Mint láttuk, az *Évkönyv* megírását befolyásoló objektív és szubjektív tényezők – a rendelkezésre álló források jellege, a dinasztikus propaganda követelményei és az esetleges politikai allegória – arra figyelmeztetnek minket, hogy a fejezet minden állítását más forrásokkal, régészeti leletekkel összevetve ellenőriznünk kell. Csak így szerezhetünk hiteles ismereteket arról az uralkodóról, akinek intézkedései több mint két évezredre meghatározták Kína fejlődésének irányát.

Felhasznált irodalom

Rövidítések

Hanshu = BAN GU: *Hanshu.* [A Korai Han-dinasztia története.] 1–12. kötet. Beijing, Zhonghua Shuju, 1962.

Shiji = SIMA QIAN: *Shiji.* [A történetíró feljegyzései.] 1–10. kötet. Beijing, Zhonghua Shuju, 1963.

BALÁZS, ÉTIENNE. 1976. „A történetírás mint a bürokratikus gyakorlat kalauza." [L'histoire comme guide de la pratique bureaucratique.] In: Uő: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában.* Budapest, Európa, 183–208.

BARNARD, NOEL. 1978. „The Nature of the Ch'in 'Reform of the Script' as Reflected in Archaeological Documents Excavated under Conditions of Control." In: ROY, DAVID T.–TSIEN, TSUEN-HSUIN (eds.), *Ancient China: Studies in Early Civilization.* Hong Kong, The Chinese University Press, 181–213.

BODDE, DERK. 1938. *China's First Unifier. A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssŭ (280?–208 B.C.).* Leiden, E. J. Brill.
BODDE, DERK. 1986. „The State and Empire of Ch'in." In: TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL (eds.) *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220.* Cambridge, University of Cambridge Press.
CREEL, HERRLEE G. 1970. „The *Fa-chia:* 'Legalists' or 'Administrators'?" In: Uő: *What is Taoism? And Other Studies in Chinese Cultural History.* Chicago–London, The University of Chicago Press, 92–120.
DURRANT, STEPHEN. 1986. „Self as the Intersection of Traditions: The Autobiographical Writings of Ssu-ma Ch'ien." *JAOS* 106/1: 33–40.
DURRANT, STEPHEN. 1994. „Ssu-ma Ch'ien's Portrayal of the First Ch'in Emperor." In: BRANDAUER, FREDERICK P.–HUANG, CHÜN-CHIEH (eds.), *Imperial Rulership and Cultural Change in Traditional China.* University of Washington Press (1995 repr. Taiwan, SMC Publishing Inc.), 28–50.
ECSEDY ILDIKÓ. 1987. *A kínai állam kezdetei.* Budapest, Akadémiai.
FUEHRER, BERNHARD. 1997. „The Court Scribe's *Eikon Psyches.* A Note on Sima Qian and His Letter to Ren An." *Asian and African Studies* 6/2: 170–183.
GALAMBOS, IMRE. 2003. „The Myth of the Qin Unification of Writing in Han Sources." *Acta Orientalia Hung.* 57/1.
HARMATTA JÁNOS (szerk). 1965. *Ókori keleti történeti chrestomathia.* Budapest, Tankönyvkiadó.
HUANG SHENGZHANG. 1977. „Yunmeng Qin jian 'Biannianji' chubu yanjiu." [A yunmengi Qin-beli „Évkönyv" előzetes elemzése.] *Kaogu xuebao* 1977/1, 1–22.
Klasszikus kínai költők I–II. 1967. (Vál., szerk. CSONGOR BARNABÁS–TŐKEI FERENC.) Budapest, Európa.
LOEWE, MICHAEL (ed.) 1993. *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide.* Berkeley, The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California.
NIENHAUSER, WILLIAM H. JR. 1986. *The Indiana Companion to Traditional Chinese Literature.* Vol. I. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
NIENHAUSER, WILLIAM H. JR. (ed.) 1994. *The Grand Scribe's Records. Volume I. The Basic Annals of Pre-Han China by Ssu-ma Ch'ien.* Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
PACZOLAY GYULA. 2002. „A közös távol-keleti közmondások kínai forrásai." In: CSONKA-TAKÁCS ESZTER–CZÖVEK JUDIT–TAKÁCS ANDRÁS (szerk.) *Mir-susnē-xum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére.* II. kötet. Budapest, Akadémiai.
SALÁT GERGELY. 2003. *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján.* Budapest, Balassi. (Sinológiai Műhely 3.)
THUKÜDIDÉSZ. 1999. *A peloponnészoszi háború.* Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris.
TŐKEI FERENC (vál., ford.) 1980. *Kínai filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény.* I–III. kötet. (2. kiadás.) Budapest, Akadémiai.
WALDRON, ARTHUR N. 1983. „The Problem of the Great Wall of China." *HJAS* 43/2: 643–663.

WALDRON, ARTHUR. 1990. *The Great Wall of China. From History to Myth.* Cambridge, Cambridge University Press.
WANG YÜ-CH'ÜAN. 1949. „An Outline of the Central Government of the Former Han Dynasty." *HJAS* 12: 134–187.
WATSON, BURTON. 1958. *Ssu-ma Ch'ien. Grand Historian of China.* New York, Columbia University Press.
YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU. 1976. „Yunmeng Qin jian shiwen (yi)." [A yunmengi Qin sírban talált bambuszlapok szövege 1.] *Wenwu* 1976/6, 11–14.